

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ В ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

УДК 336.71

Богдан АДАМИК

кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи,
Тернопільський національний економічний університет

АНАЛІЗ ЕВОЛЮЦІЇ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Здійснено аналіз становлення системи регулювання діяльності банків в Україні у другій половині XIX – першій половині XX століття. Досліджено праці українських вчених-економістів М. Бунге і П. Мігуліна та проаналізовано їх внесок у розвиток системи банківського регулювання в Україні.

Ключові слова: регулювання діяльності банків, банківський нагляд, центральний банк, банківська криза, Національний банк України.

Суспільство повинне бути впевненим, що банківська система працює стабільно і є безпечною, оскільки будь-яке порушення нормального функціонування банківської системи суттєво впливає на діяльність усіх суб'єктів господарювання та громадян, призводить до зниження довіри не лише до фінансової системи та економіки держави, а й може дестабілізувати соціальну, політичну та інші суспільні сфери.

Країни з ринковою економікою вже понад століття як усвідомили необхідність регулювання банківської діяльності й набули значного досвіду у сфері забезпечення стабільної діяльності банківського сектору. Практично в усіх розвинених країнах регулювання діяльності банків еволюціонувало відповідно до історичного та економічного розвитку країн, а також залежало від моделі банківської системи.

Особливості становлення та розвитку банківських систем країн Європи та Сполучених Штатів Америки, а, як наслідок, – особливості законодавства, зумовили відмінність підходів до організації регулювання. Розвиток і вдосконалення останньої у світі, як правило, були наслідком не окремої виваженої політики, що проводилася органами регулювання, а визначалися розвитком та особливостями безпосередньо банківської системи держави, яка час від часу переживала кризи. Саме необхідність забезпечення стабільної та безпечної діяльності банківської системи у післякризовий період зумовлювали потребу вдосконалення регулювання діяльності цього сектору, і саме кризи у ньому приводили до якісної трансформації системи банківського регулювання і нагляду, що враховувала б і убезпечувала діяльність банків від нових ризиків, які виникали з розвитком нових видів банківських операцій.

Становлення системи регулювання діяльності банків в Україні у XIX столітті відбувалося за схожим сценарієм регулювання банківського сектору в розвинених країнах, а якісний розвиток та підвищення ефективності регулювання діяльності банків у XX столітті пов'язаний з реформуванням банківської системи.

Питанням становлення і розвитку системи банківського регулювання і нагляду в Україні, а також

пошуку шляхів підвищення ефективності процесів регулювання банківського сектору присвячено значну кількість наукових праць, зокрема фундаментальні дослідження М. Бунге, П. Мігуліна. Належне місце в розробці цієї проблематики займають праці відомих українських економістів, до яких належать О. Васюренко, А. Гальчинський, О. Дзюблюк, В. Кириченко, В. Міщенко, А. Мороз, О. Петрик, К. Раєвський, М. Савлук, А. Яценюк та інші.

Метою статті є аналіз еволюції регулювання діяльності банків в Україні, зокрема увага зосереджена на початкових етапах становлення і розвитку регулювання та нагляду за діяльністю банків другої половини XIX – початку XX століття, оскільки в сучасній науковій літературі недостатньо вивченим є зазначений період, а також неналежну увагу звертають на наукову спадщину українських вчених-економістів, які формували банківську систему.

В Україні розвиток банківських операцій та використання широких форм кредитування розпочалося в першій половині XIX століття і було пов'язане з розвитком ярмаркової торгівлі. Діяльність кредитно-розрахункових установ здебільшого полягала у наданні позик під заставу маєтків, за своїм родом діяльності тодішні банки нагадували ощадні каси, а державної системи регулювання діяльності банків фактично не було. Проведена у 1860 році реформа банківської системи передбачала ліквідацію старих державних банків, які фактично не кредитували торгівлю і промисловість.

Початком становлення системи банківського регулювання в Україні (тієї її частини, що перебувала у складі Російської імперії) можна вважати 1860 рік, – рік заснування контор Державного банку Російської імперії в Києві, Харкові та Одесі, метою діяльності яких було поживлення торгівлі та зміцнення грошової системи України. Саме цей період (1860-1896 рр.) можна вважати початком лібералізації банківської справи та індустріальної банківської системи в Україні, оскільки було створено розгалужену мережу банків, які повною мірою обслуговували усі галузі аграрно-індустріальної економіки, забезпечуючи нормальний рух грошей та

кредиту [1, с. 17].

Значний внесок у розвиток банківської системи України зробив видатний український економіст, професор, один із засновників Київської наукової фінансової школи Микола Християнович Бунге [2, с. 410], який у період з 1862 по 1880 рр. очолював Київську контору Державного банку і сприяв створенню нових приватних банків в Україні з розгалуженою мережею їх філій.

М. Бунге можна вважати першим науковцем, який відстоював ідею державного регулювання банківського сектору України, оскільки як в теоретичному плані, так і з практичного досвіду розумів переваги і недоліки бурхливого розвитку діяльності банків у 1860-1880 рр., а також їх суттєвий вплив на розвиток економіки держави. М. Бунге стверджував, що «...за комерційними банками та їх діяльністю потрібен державний контроль з метою захисту заощаджень громадян та недопущення перетворення банків на засіб спекуляції та легкої наживи» [3, с. 66]. У своїй книзі «Банківські закони та банківська політика» М. Бунге зазначав, що «... закон, наскільки це можливо, повинен забезпечити безпеку довірених банкам капіталів, забезпечити правильне і постійне сприяння кредитуванню промисловості, ліквідувати спекулятивну експлуатацію народного добра» [4, с. 70].

Вже на посаді міністра фінансів Російської імперії М. Бунге розробив і сприяв введенню в дію у 1883 році Закону «Про зміни та доповнення існуючих правил відносно відкриття нових акціонерних комерційних банків», а з 1884 року набув чинності Закон щодо функціонування, порядку створення та ліквідації банківських установ [5, с. 50]. На підставі цих законів фактично була сформована система регулювання діяльності банків Російської імперії, яка поширювалася й на банки України.

Вагомий внесок у дореволюційну фінансову науку щодо вдосконалення діяльності банків був зроблений професором Харківського університету П.П. Мігуліним. У своїй праці «Наша банківська політика (1729-1903)», що видана у 1904 році, автор критично оцінює тодішню організацію банківської справи і пропонує суттєво збільшити вплив держави на приватні банки, а Державний банк рекомендує перетворити на центральний банк, із закріпленням за ним функцій банківського регулювання та нагляду усіх інших банків [6, с. 3].

Період 1917-1921 рр. характеризувався в Україні згоранням банківської діяльності. Фактично у період першої світової війни (1918-1920 рр.) банківська система України припинила своє існування, а певний розвиток банківської справи відновився лише у період нової економічної політики радянського уряду (непу).

З 1922 року доволі швидкими темпами розвивалися автономні сільськогосподарські банки та кредитні кооперативи, що були самостійними установами і вдовольняли нагальну потребу в кредитах для розвинутого аграрного сектору економіки України. Проте вже у 1930 році радянським урядом було розпочато проведення кредитної реформи, метою та результатом якої було підпорядкування автономних банків України їх материнським компаніям, запровадження суворого планування та посилення контролю за фінансовою діяльністю банків. У 1931 році Державний банк СРСР приєднав до себе кредитні кооперативи, що діяли в Україні, завершивши таким кроком процес повної централізації кредитної системи

[7, с. 20].

Станом на 1932 рік у Радянському Союзі не залишилось жодного банку чи кредитної установи з недержавною формою власності. Було створено однорівневу банківську систему СРСР, що об'єднувала Державний банк СРСР та кілька спеціалізованих державних банків, які були не лише господарськими установами, а й органами державного управління та контролю. Україна автономної банківської системи за час її перебування в складі СРСР фактично не мала. На території України діяли винятково філії Держбанку СРСР (станом на 1975 рік їх налічувалося 678), Будбанку СРСР і трудові ощадні каси [1, с. 17]. Регулювання діяльності цих банків у період 1930-х-1980-х рр. у ринковому розумінні не було, оскільки модель управління соціалістичною економікою СРСР, що базувалась на марксистській теорії державно-монополістичного капіталізму, функціонувала як система тотального державного регулювання всіх економічних процесів, у тому числі й у банківському секторі [8, с. 186].

Здійснивши аналіз формування системи регулювання діяльності банків в Україні та проаналізувавши підходи науковців до ролі держави, можемо окреслити ті спільні риси, що характеризували методологічні підходи до регулювання банківської сфери у провідних країнах світу.

На початку XX століття декілька разів відбувалася зміна загальноекономічних поглядів на роль держави в управлінні економікою (посилення державного регулювання економіки змінювалося політикою лібералізації і навпаки), а погляди вчених на проблему регулювання банківської системи не були однотайними. Більшість вчених визнавала необхідність державного регулювання діяльності банків, проте щодо ступеня впливу регулювання на банківську систему однотайності в поглядах науковців не було. Багато фахівців, зокрема американці Джордж Бенстон і Джордж Кауфман, вважали недоцільним регулювати діяльність банків більшою мірою, ніж інші сектори економіки. Вони пропонували регулювати банківську діяльність на загальних принципах, оскільки в конкурентному середовищі розвиток банківської справи буде кращим і принесе більші вигоди для суспільства, ніж надмірна зарегульованість [9, с. 688].

Інша група науковців, представником якої був Дж. М. Кейнс, вважала, що ринкові відносини як саморегульовані механізми властиві початковим стадіям розвитку ринку, а з розвитком товарно-промислового виробництва та фінансових інститутів виникає необхідність модифікації механізму саморегулювання ринкової економіки через застосування державного регулювання економіки, з метою уникнення криз та монополізації різних галузей. Доведено, що монополії і монополізм мають тенденцію поширюватися швидше в тих країнах, у яких держава не чинить суттєвого опору розростанню монополій або навіть підтримує їх. Неминучим наслідком такої державної політики стає економічний застій та інфляція [10, с. 12]. Банківські кризи початку XX століття засвідчили об'єктивну потребу регулювання банківського сектору, а українські вчені М. Х. Бунге та П.П. Мігулін підтримували позицію щодо необхідності державного регулювання банківської сфери та сформували основні методи та механізми регулювання діяльності банків України наприкінці XIX – на початку XX століття.

Список літератури

1. Банківський менеджмент [Текст] : підручник / За ред. О. А. Кириченка, В. І. Міщенка. – К.: Знання, 2005. – 831 с.
2. Фінансова думка України [Текст] : монографія / П. І. Юхименко, С. В. Львович, В. М. Федосов, С. І. Юрій; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В. М. Федосова. – Київ: Кондор; Тернопіль: Економічна думка, 2010. – У 3 т. – Т. 1. – 2010. – 687 с.
3. Новікова, І. Є. Роль М.Х. Бунге у трансформації вітчизняної банківської системи на ринкових засадах [Текст] / І. Є. Новікова // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Економіка. – 2006. – Вип. 84. – С. 64-67.
4. Бунге, Н. Х. Банковые законы и банковая политика [Текст] / Сборник государственных знаний. Том 1 / Н. Х. Бунге // Под. ред. Безобразова В. П. – С.-Петербург: Изд-во Д. Е. Кожанчикова, 1874. – С. 67-97.
5. Ващенко, Ю. В. Банківське право [Текст] : навч. посібник / Ю. В. Ващенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 344 с.
6. Кириченко, В. Є. Організаційно-правові засади діяльності установ довгострокового кредиту Російської імперії у дореволюційній історіографії [Електронний ресурс] / В. Є. Кириченко. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pib/2009_4/PB-4/PB-4_11.pdf.
7. Хаб'юк, О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету [Текст] : монографія / О. Хаб'юк. – Івано-Франківськ: ОІППО; Снятин: ПрутПринт, 2008. – 260 с.
8. Лобозинська, С. М. Співвідношення державного регулювання та ринкового саморегулювання в процесі координації банківської системи [Текст] / С.М. Лобозинська // Збірник науково-технічних праць Національного лісотехнічного університету України «Науковий вісник». – 2007. – Вип. 17.2. – С. 184-189.
9. Benston, G. J. The Appropriate Role of Bank Regulation [Text] / G. J. Benston, G. J. Kaufman // The Economic Journal. – 1996. – Vol. 106, No. 436 (May, 1996). – Pp. 688-697.
10. Бабичева, Ю. А. Российские банки: проблемы роста и регулирования [Текст] / Ю. А. Бабичева, Е. В. Мостовая; Под ред. Ю. А. Бабичевой. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 278 с.

РЕЗЮМЕ

Адамик Богдан

Анализ эволюции регулирования банковской деятельности в Украине

Осуществлен анализ становления системы регулирования деятельности банков в Украине во второй половине XIX – первой половине XX века. Исследованы труды украинских ученых-экономистов М. Бунге и П. Мигулина и проанализирован их вклад в развитие системы банковского регулирования в Украине.

RESUME

Adamyk Bogdan

Analysis of the evolution of banking regulation in Ukraine

The analysis of becoming of the system of regulation of banks' activity in Ukraine in the second half of XIX – the first half of XX century is carried out. There have been analyzed the researches of such Ukrainian scientists-economists as M. Bunge and P. Migulin. Their contribution to development of the system of the bank regulation in Ukraine are analyzed.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2012 р.